

Проблема авторської суб'єктивності в українському літературознавстві

Роботу виконано у ВНУ ім. Лесі Українки

У статті досліджено проблеми авторської суб'єктивності в українському літературознавстві. Простежено термінологічні неясності трактування категорії «авторська суб'єктивність». Проаналізовано погляди вчених на категорію авторської суб'єктивності (із кінця XIX ст. до сьогодні).

Ключові поняття: авторська суб'єктивність, суб'єктивізм, авторська свідомість, рецепція, авторська індивідуальність.

Сахарчук Н. Ю. Проблема авторской субъективности в украинском литературоведении. В статье исследуется проблема авторской субъективности в украинском литературоведении. Прослеживаются терминологические неясности трактовки категории «авторская субъективность». Проанализированы взгляды учёных на категорию авторской субъективности (с конца XIX в. до сегодня).

Ключевые слова: авторская субъективность, субъективизм, авторское сознание, рецепция, авторская индивидуальность.

Sakharchuk N. Y. The Problem of the Author's Subjectivity in Ukrainian Literature. The article is devoted to studying the problem of author's subjectivity in Ukrainian Literature. Terminological ambiguity interpretation the category of author's subjectivity is traced. The views of scientists to the category of author subjectivity (from the late nineteenth century to the modern studies) are analysed.

Key words: the author's subjectivity, subjectivity, consciousness of author, reception, author's identity.

Постановка наукової проблеми та її значення. Тема авторської суб'єктивності активно вивчається в сучасному українському літературознавстві. У руслі історії літератури аналізуються її прояви на матеріалі художніх текстів у різних жанрово-стильових аспектах. Проте в якості методологічного підґрунтя українські (особливо молоді) дослідники зазвичай звертаються до праць іноземних авторів. Переважно це роботи класиків світового літературознавства, які заклали підвалини розгляду цієї літературознавчої проблеми й без ознайомлення з текстами яких ґрунтовне дослідження неможливе, як-от: адепти семіотики, структуралізму та постструктуралізму Р. Барт, М. Бахтін, Ю. Кристева, Ю. Лотман, М. Фуко й ін. Але і в українському літературознавстві проблема авторської індивідуальності та суб'єктивності знайшла широке осмислення, важливе насамперед тим, що наближає всезагальні теоретичні висновки до особливостей національної ментальності та наукової думки. Теоретикам світового літературознавства, беззаперечно, належить пальма першості в розробці проблем, але дослідження згаданих іноземних авторів, ставши класикою світового літературознавства, активно залучаються й стають підґрунтям для студій у національних літературних науках. Та й українське літературознавство має чималий пласт напрацювань у галузі генези та структури авторської свідомості й суб'єктивності.

Отже, **мета** статті – огляд, зіставлення та аналіз праць українського літературознавства, присвячених проблемам авторської суб'єктивності й індивідуальності; а також простеження історичного розвитку трактування цих проблем в українській літературній науці. **Завдання** наукової розвідки – пошук недосліджених українським літературознавством аспектів вивчення авторської суб'єктивності.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. У сучасному українському літературознавстві поняття авторської суб'єктивності здебільшого досліджувалось у монографіях, присвячених творчості окремих письменників, у художніх текстах яких і проаналізовано вияви суб'єктивно-авторського начала. Такий, певною мірою науково-практичний, а не теоретичний підхід до проблеми зумовив те, що українська наука досі не має остаточної термінологічної чіткості у визначенні поняття «авторська суб'єктивність». Найперше це стосується більшої чи меншої міри конкретики у виокремленні поняття авторської суб'єктивності зі сфери авторської свідомості в текстовому рівні її реалізації. Більшість дослідників, згадуючи авторську

суб'єктивність у контексті авторської індивідуальності чи свідомості, найімовірніше, послуговуються, парадигмою лексичного значення слова «суб'єктивність». Академічний тлумачний словник української мови в 11 томах [9] та «Великий тлумачний словник сучасної української мови» ідентично визначають суб'єктивність як: «1. Властивість за значенням суб'єктивний...; 2. Надто суб'єктивне ставлення до чого-небудь, упереджений погляд на щось; брак об'єктивності» [9, 815] і, відповідно: «**СУБ'ЄКТИВНИЙ**, а, е. 1. Стос. до суб'єктивізму, 2. Стос. до суб'єкта, людини, особи; пов'язаний з діями суб'єкта... 3. Який відображає думки, переживання і т. ін. тільки даного суб'єкта; особистий, індивідуальний» [9, 815]. Лексема ж «суб'єктивізм» подається тут тільки на означення філософського чи соціологічного ідеалізму як напрямку. Проте в літературознавчих працях спостерігаємо розбіжності в трактуванні. Простежуємо як термінологічну синонімію категорій «авторська суб'єктивність» та «суб'єктивізм», так і протиставлення їх чи закріплення за терміном «суб'єктивізм» поняття, яке словник трактує як друге значення терміна «суб'єктивність». Ю. Кузнецов послідовний у синонімічному вживанні поняття авторська суб'єктивність та суб'єктивізм [6, 7–58], натомість більшість дослідників уникають терміна «суб'єктивізм», а деякі, наприклад А. Горбань, протиставляють ці означення, трактуючи суб'єктивізм як навмисне однобічне викривлення дійсності. Дещо по-іншому формулює це протиставлення В. Стус. Він послуговується поняттям «суб'єктивізм», уважаючи його вужчим, ніж суб'єктивність: «... суб'єктивний момент – навіть в разі дуже і дуже гіпертрофованого суб'єктивізму – має, хоч і як ускладнений, зв'язок з реальною дійсністю» [10, 223]. Поет і критик надає поняттю суб'єктивізму значення перебільшеної уваги до суб'єктивно-авторського начала в художньому творі й маркує це явище негативним відтінком. Такі аспекти можуть спонукати до хибних висновків стосовно загалом негативного ставлення В. Стуса до явища авторської суб'єктивності в тексті, оскільки непослідовне розрізнення вживання термінів «суб'єктивність» та «суб'єктивізм» ускладнюють розуміння. Проте автор засуджує власне надмірну суб'єктивність, яку називає суб'єктивізмом, і відкидає її в тому випадку, коли суб'єктивне затьмарює об'єктивний елемент у тексті, ускладнюючи його розуміння для читача. В. Стус убачає тут модерністичні шукання молодих авторів, які в прагненні до втілення в тексті авторської особистості звужують і утруднюють читачьке сприйняття.

Проблема авторської суб'єктивності пов'язана і з проблемою національної специфіки літератури. Зрозуміло, що майже архетипний образ поета змінний у менталітеті кожної нації. В Україні за умов бездержавності протягом тривалого часу мистецтво було чи не єдиною трибуною національної самореалізації, і, відповідно, естетичний його бік перебував у певному підпорядкуванні стосовно ідеологічного. Тому письменник тривалий час сприймався не тільки як творець, а радше як трибун, завданням якого було зосередження більше на суспільних, національних та злободенних проблемах, ніж на власних почуттях чи переживаннях. У руслі такого трактування образу митця в українському літературознавстві до останнього часу авторській суб'єктивності не приділялося належної уваги ні в художньому тексті, ні в його аналізі.

Власне таку національну специфіку втілення суб'єктивно-авторського начала в літературному тексті розкриває монографія «Самототожність письменника» (за редакцією Г. Сивоконя) [8], де колектив авторів усебічно розглядає проблеми ідентифікації автора в художніх текстах української літератури ХХ ст. Ця праця засвідчує закономірність: українська рецепція теоретико-літературної проблеми авторської індивідуальності та суб'єктивності необхідна задля потрактування її в руслі української ментальності та особливостей світогляду. Упорядник формулює мету створення монографії саме як спробу національно спрямованого аналізу й виявлення національної специфіки прояву авторської свідомості в художньому тексті.

Дослідження творчої індивідуальності автора та її реалізації в тексті через суб'єктивні елементи не є молодою гілкою чи новомодним віянням для українського літературознавства. Історія розробки проблеми сягає праць І. Франка. Творчу індивідуальність науковець розглядає як спосіб художньої організації тексту. Торкається він і проблеми образу автора в художньому тексті, яка є дотичною до власне авторської суб'єктивності. Класик трактує образ автора як вторинний стосовно творчої індивідуальності, тобто як продукт її діяльності.

І. Франко як літературознавець і як людина свого часу проповідував самоцінність людської особистості та неповторність її мистецької самореалізації. Підтвердженням цього є думка: «Найцінніше і найкраще в кожному чоловіці, а тим більше в письменнику, се його індивідуальність...» [11, 33, 276].

У поезії він сприймає суб'єктивність загалом як самоціль: «Індивідуальність поета стала найвищою властю, виломлювалась з усяких правил і границь суспільних; поезія сталась вітхненням, ясновидінням, чимось божеським і безсмертним» [11, 27, 279].

Загальновідомо, що однією з основ суджень І. Франка в соціологічному баченні літератури була теза про якнайтісніший зв'язок літератури із життям. Можна сказати, що він трактує роль самовираження творчої індивідуальності в художньому тексті крізь призму «я–інший», у зв'язку «твору з творцем», а «творця з оточенням» [8, 13]. У сфері авторської індивідуальності І. Франко торкається таких питань, як співвідношення індивідуально-авторського й традиційного у творчості, ставлення письменника до зображуваного, сприйняття ним історії та способів її рецепції, міра вияву індивідуальності в художньому тексті. Критик пов'язує авторську індивідуальність із комплексним світоглядом автора, прагне досягнути й потрактувати психологію митця, аналізує творчу індивідуальність в історичній тяглоті української літератури та робить висновок про невпинне зростання її якості й необхідність формування та дотримання традиції задля твердого опертя таланту.

Подальший науковий пошук у сфері авторської свідомості й індивідуальності здійснили автори журналу «Українська хата» – оплоту українського модернізму. Найзнаковішим із них виступив М. Євшан (Федюшко), який, проголошуючи самоцінність літератури як мистецтва, відзначав і важливість авторської індивідуальності в художньому творі. Дослідник ставить на перший план творчу індивідуальність митця, абсолютизує її значення у вимірі художньої вартості тексту. У руслі інтересу до психології творчості М. Євшан уводить термін «психічна енергія» на позначення суб'єктивно-авторської експресії у творі. Науковець не відкидає й біографічного підходу, трактуючи художні тексти в контексті обставин життя автора. Показовим для українського літературознавства стала переорієнтація М. Євшаном уваги із тексту як викінченого продукту до самого процесу творчості: «дійсно правдива, жива творчість – се завжди тільки початок, а не кінець, вічна боротьба, шукання» [4, 19].

Звертався до означеної проблеми й Б.-І. Антонич. У статті «Національне мистецтво» він трактує творчість як продукт авторської свідомості та наголошує на першорядності індивідуально-авторського начала в тексті, стверджуючи, що «мистецькі форми якоїсь доби – це способи мистецького вияву одиниць, що живуть у цьому моменті» [1, 34].

У руслі рецепції понять авторської суб'єктивності й авторської свідомості українськими класиками значною мірою є потрактування авторської індивідуальності В. Стусом у статті «До проблеми творчої індивідуальності письменника» [10]. Він, сам будучи митцем, відзначив усезагальний вплив авторської індивідуальності та її помітність на всіх рівнях художнього тексту. У статті досліджується художня індивідуальність як суб'єкт літературного твору, а саме її витворення та специфічні вияви в тексті. В. Стус відзначає увагу радянської науки до проблем вивчення механізмів художньої творчості та творчої індивідуальності автора. Дослідник спирається на методологічні надбання як світового, так і українського літературознавства. Насамперед В. Стус відзначає виняткову важливість авторської суб'єктивності у творі й усезагальність авторської присутності в ньому: «Важко назвати будь-яке питання змісту та форми в їх найскладніших градаціях – від найдрібніших формоскладників до крупнопланових питань світоглядного порядку, при розв'язанні якого ми могли б поминути роль суб'єкта літературного твору – художньої індивідуальності» [10, 210]. Разом із широким осягненням авторської індивідуальності як теоретико-літературної проблеми В. Стус удається до трактування її і в конкретно-історичних реаліях, указує на залежність міри авторської суб'єктивності в тексті від рівня загальнолюдської свободи автора: «Індивідуальна характерність письменника, як кожної людини, є своєрідним мірилом соціальної прогресивності тих суспільних умов, у яких ця особистість витворена. Це той “масштаб”, котрий дозволяє судити про ступінь духовного розкріпачення людини з пут обтяжливих вузькокласових і широких суспільних обмежень, що їх зазнає людина в експлуататорській державі...» [10, 210]. Проте автор, сам будучи не у вільних умовах, змушений удатися до такого уточнення власних слів, яке було б позитивно сприйняте владним режимом: «... про ті найточніші для визначення соціального прогресу індивідуальні прерогативи, які людина соціалістичного суспільства повертає собі – після тривалого духовного привласнення з боку досоціалістичних класових диктатур» [10, 210]. У критичній рецепції поглядів В. Стуса ця фраза є очевидним реверансом епосі, який, проте, не применшує вартості загальної тези про зв'язок між особистою свободою автора й рівнем його вільного самовираження в тексті. Аж ніяк

не можна вважати ці поняття тотожними, адже цей зв'язок може бути також антагоністичним, однак присутність його беззаперечна. В. Стус уводить і поняття «ізсерединний підхід» до художнього твору як продукту певної творчої особистості, стверджуючи, що глибше розуміння свідомості митця збільшує насолоду від прочитання твору, дає змогу повніше сприймати художній твір. Учений близький тут до психоаналізу, трактує творчу індивідуальність нерозривно з психофізіологічними основами авторської особистості. В. Стус розглядає взаємодію авторської індивідуальності й матеріалу – як об'єкта та предмета зображення в тексті, що визначає найголовніші особливості художнього твору. Текст, як і будь-який інший вид мистецтва, дає незмірно більшу свободу самореалізації, ніж може мати людина в реальному житті: «роль особи в мистецтві – значно більша за ту роль, яку грає людина в соціальному житті, в науці» [10, 220]. Проте на формування автора впливають не тільки суспільство й життєвий досвід, а й читач, тому автор, пишучи твір, більшою чи меншою мірою враховує майбутню читацьку рецепцію.

Близькими до психологічного розуміння природи творчої індивідуальності В. Стуса є погляди М. Кодака. Учений присвятив значну увагу і вагому частину свого наукового доробку проблемі авторської свідомості. Насамперед це такі його праці, як «Авторська свідомість письменника і класична поетика», «Системогенеза авторської свідомості: теорія і проблеми історії літератури». Дослідник вивчає проблему авторської творчої індивідуальності у світлі психології та психоаналізу, аналізує гомогенний і гетерогенний тип авторської свідомості, який зіставляє із класичним поділом на її інтровертність та екстравертність, що лежить в основі зміни художніх стилів. Літературознавець указує читачеві на необхідність вирізнення систем авторської свідомості на основі диференційності загальних установок психіки суб'єктів творчості. Проте М. Кодак не тяжіє до позитивістського намагання пояснити все в механізмах авторської свідомості, оскільки, за його твердженням, творчий процес є психологічною реалією, про достеменний перебіг процесів у якій можна лише гадати, адже сам письменник не розкриває себе остаточно в художньому тексті. Літературознавець доречно звертає увагу й на те, що авторська свідомість, утілена в тексті, не є ідентичним відбитком буденної психології індивідуальності автора, адже він може свідомо реалізовувати чи приховувати певні особливості своєї психіки. За умови неможливості однозначної характеристики свідомості митця, можемо твердити лише про суб'єктивні її вияви в конкретних літературних текстах: «... тип авторської свідомості системно-цілісним чином проявляється в кожному окремо взятому творчо-психологічному акті, результатом якого є завершений художній твір. Тому науково конкретних кваліфікацій типу авторської свідомості з найвищою ймовірністю слід сподіватися тоді, коли до предметного розгляду береться не творчий доробок письменника загалом, а окремий творчо-психологічний акт, завершений і системно репрезентований внутрішньо цілісний твір» [5, 8]. За висловом М. Кодака, як авторська свідомість позачасова, так і присутність авторської суб'єктивності в тексті, зокрема й прозовому, не може вважатися надбанням останнього часу: «... авторська свідомість з її типотвореннями має надчасову, трансісторичну природу – творчо-психологічну. Завдяки цьому водночас можуть відтворюватися до творчого самоздійснення різнотипні системоутвори авторської свідомості з неухильністю природного закону, в нових і нових поколіннях» [5, 9].

Знакове поняття до інструментарію дослідження авторської свідомості додає Г. Сивокінь, а саме самототожність автора: «... осягнення САМОТОТОЖНОСТІ ПИСЬМЕННИКА як неповторно-індивідуального закону творчості, де принципи, вироблені (чи, точніше, мабуть, осягнені, “вгадані” талантом на ґрунті певного соціального та естетичного досвіду) протягом літературного шляху, реалізуються з більшою чи меншою повнотою у цілому творчому спадкові, рівно ж, як під впливом біографічного фактора, і в самому житті автора» [8, 7]. Науковець звертається до аналізу категорії творчої індивідуальності, прагне встановити рівновагу між біографією автора та його текстом, але не в руслі сліпого автобіографізму, який він засуджує в методологічних заувагах до збірника, а через установлення істинних особистісних мотивів автора, які змогли чи не змогли реалізуватися в його біографії. Автори збірника – Г. Сивокінь, М. Коцюбинська, Р. Харчук, Ю. Цеков, Е. Соловей, О. Шпильова – ствердили тезу про комплексне вивчення авторської особистості на матеріалі цілісного масиву творчості письменника.

У сучасному українському літературознавстві продовжується традиція опрацювання проблеми авторської суб'єктивності в прозовому тексті через історико-літературні дослідження, присвячені творчості окремих письменників.

Зокрема, А. Горбань у статті «Авторська суб'єктивність як структурна модель художнього тексту» [3] простежує еволюцію категорії «авторська суб'єктивність» від традиційної одноголосності до обґрунтування її плюралістичного значення, що дає можливість розглядати авторську суб'єктивність як структурну модель. Дослідниця підтримує тезу В. Смілянської про моделюючий вплив авторської суб'єктивності на художній текст, обґрунтовує чітке психоаналітичне формулювання авторської суб'єктивності як відношення «я – інший» між автором і читачем у художньому тексті. А. Горбань наголошує на необхідності глибинного аналізу авторської свідомості при дослідженні художнього тексту, мотивуючи це неприйнятністю як поверхово-біографічного методу радянського літературознавства, так і стереотипізації автора відповідно до його соціальної ролі чи позиції. Науковець доводить необхідність перенесення уваги з парадигми автор – читач, до поля автор – персонаж, або автор і його втілення в тексті.

Внутрішні механізми зміни функцій автора й персонажа в новітній українській прозі досліджуються в монографії О. Поліщук «Автор і персонаж в українській новітній прозі» [7]. Науковець виводить зв'язок між зростанням ролі авторської суб'єктивності в прозових текстах та розширенням жанрових горизонтів українського письма й значною мірою синкретичністю традиційних прозових жанрів художньої літератури та публіцистики, есеїстики, елементів філософського роздуму й інтимної сповіді. Праця засвідчує нівеляцію традиційних однозначних категорій персонажа та автора на користь постмодерної невизначеності й розмитості.

М. Гірняк у монографії «Таємниця роздвоєного обличчя: Авторська свідомість в інтелектуальній прозі Віктора Петрова-Домонтовича» [2] на користь такого ж підходу стверджує, що «... специфіка “слідів” авторської присутності в тексті тісно пов'язана зі стильовою спрямованістю художніх творів митця, з індивідуальною манерою його письма і світосприйняття, певну концепцію авторської свідомості варто обґрунтовувати на прикладі творчості одного письменника» [2, 6]. Науковець різко відкидає біографічний метод в аналізі художнього тексту та авторської особистості загалом. Дослідниця практикує розрізнення «біографічного автора» та авторської свідомості, утіленої в тексті, декларує необхідність відмови від пошуку «особи» автора заради уваги до самоцінного художнього тексту, формує настанову на іманентність тексту.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Проблема вивчення авторської індивідуальності має багату історію в українському літературознавстві. Підвалини вивчення авторської суб'єктивності в українській літературній науці заклав І. Франко. Він чи не вперше зауважив цінність проявів авторської особистості в художньому тексті та потрактував творчу індивідуальність як основу художнього тексту й спосіб його внутрішньої організації. Пізніше М. Євшан загалом абсолютизував авторську індивідуальність як мірило художньої вартості тексту. А В. Стус додав конкретики в розмежування понять «авторська суб'єктивність» та «суб'єктивізм», він розглянув авторську індивідуальність у нерозривній взаємодії автора й тексту та автора й читача.

Активне опрацювання проблеми авторської суб'єктивності триває й у сучасній науці. Г. Сивокін виділяє особливості реалізації суб'єктивного начала в українській літературі в контексті її національної специфіки та вводить до наукового обігу поняття самототожності автора. М. Кодак розглядає проблему розрізнення текстового вияву авторської свідомості й буденної психології автора. О. Поліщук аналізує авторську суб'єктивність у контексті постмодерної розмитості жанрів. М. Гірняк стверджує необхідність пошуку авторської індивідуальності в самоцінному художньому тексті, а не біографічних моментах.

Прикметно, що більшість проаналізованих праць постали в історико-літературному, а не теоретичному ракурсі. А це дає підставу зробити висновок, що тема в українському літературознавстві залишається відкритою.

Список використаної літератури

1. Антонич Богдан-Ігор. Національне мистецтво / Богдан-Ігор Антонович // Українська літературознавча думка в Галичині за 150 років / за ред. Л. Т. Сеніка ; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка ; Ін-т літературознавчих студій. – Л. : [б. в.], 2002. – С. 30–36.
2. Гірняк Мар'яна. Таємниця роздвоєного обличчя : Авторська свідомість в інтелектуальній прозі Віктора Петрова-Домонтовича / Мар'яна Гірняк. – Л. : Літопис, 2008. – 286 с.
3. Горбань А. В. Авторська суб'єктивність як структурна модель художнього тексту / А. В. Горбань // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка, 2006 . – Вип. 26. – С. 113–116.

4. Євшан М. Критика. Літературознавство. Естетика / упоряд., передм., прим. Н. Шумило. – К. : Основи, 1998. – 658 с.
5. Кодак М. П. Авторська свідомість і класична поетика / Кодак М. П. – К. : ПЦ «Фоліант», 2006. – 336 с.
6. Кузнецов Ю. Б. Імпресіонізм в українській прозі кінця XIX – початку XX ст. : Проблеми естетики і поетики / Юрій Борисович Кузнецов. – К. : Зодіак-Еко, 1995. – 304 с.
7. Поліщук О. Автор і персонаж в українській новітній прозі / Олена Поліщук ; Нац. акад. наук України ; Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка. – К. : ПЦ «Фоліант», 2008. – 176 с.
8. Самотождність письменника. До методології сучасного літературознавства : кол. моногр. / відп. ред. Г. М. Сивокінь. – К. : Укр. кн., 1999. – 160 с.
9. Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР ; Ін-т мовознав. ; за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1978. – Т. 9. – 860 с.
10. Стус В. До проблеми творчої індивідуальності письменника / В. Стус // Твори : у 4 т., 6 кн. / упор. : М. Гончарук, С. Гальченко та ін. – Л. : Вид. спілка «Просвіта», 1994. – Т. 4. – С. 209–229.
11. Франко. І. Зібрання творів : в 50 т. / Іван Франко ; редкол. : Є. П. Кирилюк (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 1976–1986.

Статтю подано до редколегії
14.02.2012 р.